

Archeologický výskum horizontu 12. až 13. storočia v historickom jadre Bratislavy

(Príspevok k morfológickým a technologickým zmenám v keramike
a k počiatkom mestotvorného procesu)

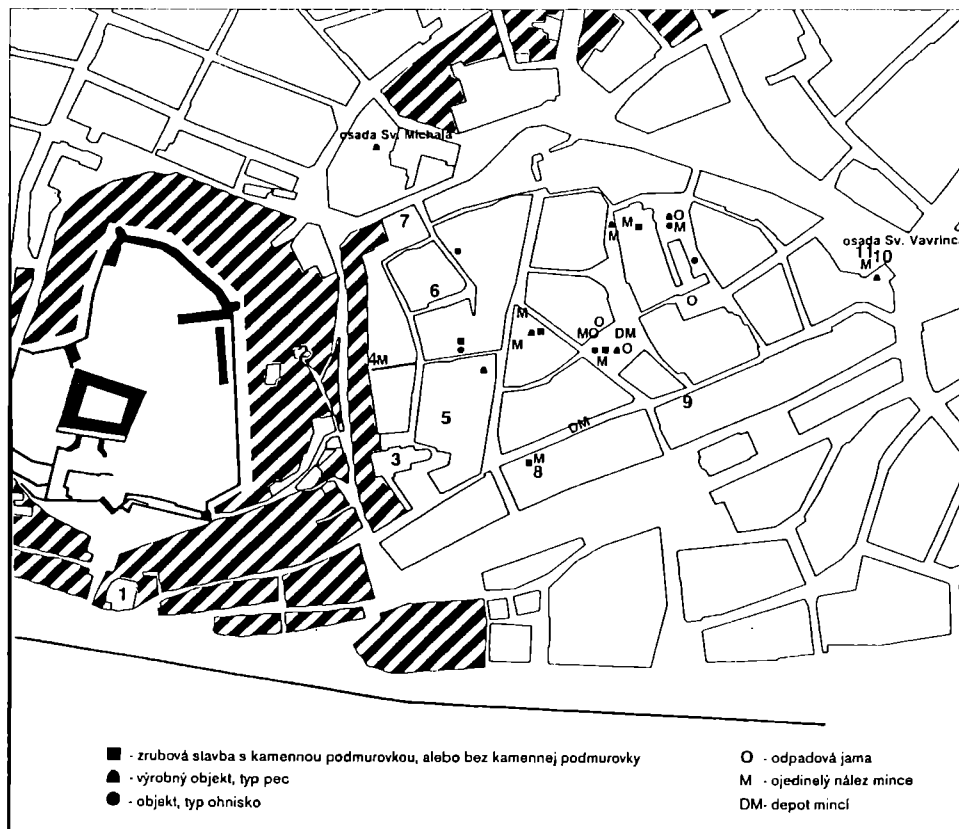
JOZEF HOŠŠO – BRANISLAV LESÁK

Na základe archeologických poznatkov patrí Bratislava k tej skupine miest, u ktorých je ich vývoj dokumentovaný hlavne vďaka predstihovým aj záchranným archeologickým výskumom. V rámci Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava sa začali realizovať intenzívnejšie od začiatku 70-tych rokov 20. storočia (Archeologická topografia Bratislavy 1991). Zvlášť mimoriadnu intenzitu potom nadobudli v 80-tych rokoch a najmä v 90-tych rokoch 20. storočia. Na ich základe môžeme konštatovať, že pre sídliskový vývoj Bratislavy je charakteristický práve kontinuálny model vzniku stredovekého mesta s postupným získavaním charakteristických znakov v štruktúre a v urbanizme mesta. Z doterajších výsledkov výskumu je dnes nesporné, že Ondrej III. udelil privilegálnu listinu 2. decembra 1291 už de facto existujúcemu mestu.

Pre Bratislavu a jej vývoj malo rozhodujúci vplyv predprivilegiálne obdobie, ktorého počiatok stotožňujeme s horizontom od 2. polovice 12. storočia po prvú polovicu 13. storočia (obr. 1). Okrem hradu a podhradia – burgusu, sa na území stredovekého mesta, alebo v jeho bezprostrednom susedstve nachádzali osady sv. Ondreja, sv. Michala, sv. Mikuláša, sv. Vavrinca a osada Széplak (Stieberová 1987, Baxa–Musilová 1987, Vallašek 1991, 1992, 1999, Hoššo–Lesák 1996). Na južnom úpätí hradného kopca stála okrem toho mýtna stanica Vodná veža s príslušnou osadou Vydrica (Klinčoková–Ferus 1982; Klinčoková–Ferus 1989; Baxa–Ferus–Klinčoková 1989; Baxa–Ferus 1991).

Pre formovanie románskeho mesta mala mimoriadny význam osada pod hradom podhradie – burgus – v priestore tzv. prvej urbanizácie (Jankovič 1986, 188). Z historických prameňov sa k nej viaže dôležitá zmienka z roku 1042, v ktorej nemecký kronikár Heriman uvádza husté osídlenie podhradia, pričom hovorí o meste (Fiala 1987, 10). Takto podopretú intenzitu osídlenia z 11. storočia dosvedčujú početné nálezy hrobov z pohrebiska v priestore okolo rotundy sv. Mikuláša (Vallašek 1999, 15–16) až po líniu západného mestského opevnenia na Kapitulskej ulici (Fiala–Plachá–Leixner 1969, 33–36; Baxa 1977, 51–52; Polla 1979, 76–82) ako aj z pohrebiska v línii Hlavné námestie – Sedlárska ulica (Baxa 1975; Musilová 1988, 93; Zemková–Musilová 1989, 153; Maruniaková 1990; Maruniaková 1992; Čaplovič–Lesák–Musilová–Makovická 1992, 29; Čaplovič–Lesák 1992, 26; Čaplovič–Lesák 1993, 31; Lesák 1995, 89). Podobne sa o Bratislave ako o meste vyjadruje aj cestovateľ zo Sicílie Al-Idrísí označujúci Bratislavu v polovici 12. storočia ako „stredne veľké mesto s domami postavenými tesne vedľa seba“ (Fiala 1987, 10). O mestskom ráze bratislavského osídlenia 2. polovice 12. storočia vydávajú zreteľné svedectvá aj listiny z rokov 1204 a 1221. Prvou listinou Imrich I. žiada pápeža Inocenta III. o povolenie premiestniť prepoštvstvo z hradu do podhradia a v druhej listine žiada prepoštv pápeža Honorio aj o presťahovanie kostola (Marsina 1971, 104–105, 190; Štefanovičová 1975, 117). Zriadenie fary pri kostole najsv. Salvatora a prítomnosť kapituly a prepoštv sa dávajú tak do súvislosti so snahami podhradného mesta konštituovať sa ako organizmus čo najnezávislejší od hradu, s emancipačnými tendenciami (Jankovič 1986, 187).

Jadro osídlenia sa sústredilo v priestore Kapitulskej ulice, teda v západnej, opevnenej časti (Baxa–Ferus 1991, 11), ktorá hrala v živote podhradného mesta vždy vedúcu úlohu. Zo severovýchodu vyúsťovala do Kapitulskej ulice komunikácia (Vallašek 1972, 151), ktorá viedla od dunajského brodu, smerom na hrad. Výsledky archeologických výskumov

Obr. 1. ŠNPR Bratislava – obraz osídlenia podhradného mesta z 2. polovice 12.–1. polovice 13. storočia na základe archeologických výskumov a nálezov. 1–11. – murované, kamenné objekty profánneho a sakrálného charakteru. 1. Vodná veža, 2. rotunda sv. Mikuláša, 3. kostol najsv. Spasiteľa s karnerom, 4. Úzka ulica – objekt typu falce, 5. Ventúrska ulica č. 3–5 – Academia Istropolitana, 6. kláštor cisterciatik, 7. ulica Na Vršku, parcela č. 417 – jednopriestorový románsky dom, 8. Panská ulica č. 19–21 – románsky dom, 9. Laurinská ulica č. 4 – románsky dom, 10. Námestie SNP – karner v osade sv. Vavrinca, 11. Námestie SNP – kostol sv. Vavrinca.

v areáli Academie istropolitany (Vallašek 1972, 151; 1973), v polohe Úzka ulica (parcela 456) (Baxa 1977, 52; 1985, 97), alebo v polohe ulica Na vršku, parcela č. 417 (Lesák 1997) dovoľujú v jej blízkosti už pred polovicou 13. storočia predpokladať zástavbu kamenných, murovaných stavieb, obytného charakteru, ktoré rešpektovali komunikáciu. Na východnej strane komunikácie sa rozprestieral rehoľný dom cisterciatik, ktorý bol založený na mieste neskoršieho kláštora a kostola klarisiek a spomína sa už v roku 1235 (Baxa–Ferus 1991, 11).

Čoraz viac na intenzite naberalo aj osídlenie podhradného mesta východne od Kapitulskej ulice. Minimálne od 11. storočia dochádza k utváraniu prvého verejného trhoviska, ktorého počiatky súvisia s hlavnými obchodnými cestnými ťahmi. Na vtedajšej križovatke dnešných ulíc Ventúrska, Panská, Kapitulská až po vyústenie k Vydríckej bráne sa nachádzalo voľné priestranstvo, ktorého malým zvýškom je dnes Rudnayovo námestie. Do tohto priestoru vyúsťovala významná obchodná cesta tzv. Moravská cesta, ktorá sa križovala s ďalším významným východo-západným ťahom – Podunajskou cestou. Na mieste ich spojenia a pokračovania k brodu pri Vodnej veži, sa preto predpokladá existencia staršieho stredovekého vidlicového námestia. Tento priestor nebol založený, ale vznikol postupným, logickým obštaním uzla diaľkových ciest a jeho funkcie narastali tiež v časovej postupnosti od dopravnej funkcie cez obchodnú neskôr trhovú a zhromažďovaciu. Svojmu účelu

tento priestor slúžil pravdepodobne od 11. do konca 13. resp. začiatku 14. storočia (Zemková–Musilová 1989, 149).

O niečo mladší sa javí zhromažďovací priestor Hlavného námestia, ktoré malo už pravidelný štvoruholníkovitý tvar. Predpokladá sa, že nevzniklo, ale bolo založené (Zemková–Musilová 1989, 153) a jeho zástavba súvisí s nemeckou kolonizáciou Bratislavy. V porovnaní s inými námestiami tohto typu, je bratislavské menšie. Súvisí to pravdepodobne so skutočnosťou, že ešte v priebehu polovice 13. storočia existovali trhy v rámci osád Sv. Michala a Sv. Vavrince a že paralelne jestvovalo aj vidlicové námestie (Zemková–Musilová 1989, 153).

Súbežne existujú sídliskové jednotky: osady Sv. Varince a Sv. Michala. V rámci týchto prímestských osád, resp. satelitov, ktorých územie zasahovalo aj do priestoru mladšieho stredovekého mesta, mala mimoriadny význam osada Sv. Vavrince. V jej centre už okolo roku 1100, resp. koncom 11. storočia postavili na mieste staršieho pohrebiska rotundu s kruhovou loďou a pravdepodobne s polkruhovou apsidou. Na jej mieste postavili už začiatkom 13. storočia, resp. okolo roku 1200 románsky karner (Hoššo–Lesák 1996). Je pravdepodobné, že už rotunda mala patrocínium sv. Vavrince, ktoré prešlo po jej zbúraní na novopostavený kostol, ktorého trojlodie bolo objavené v r. 1935 (Mencl 1935).

V priestore podhradného mesta sa popri spomínanej zástavbe murovaných objektov v priestore komunikácie Kapitulskej ulice, typickou obytnou stavbou stáva zrub s kamennou podmurovkou, alebo bez nej: Františkánske námestie č. 2 (Marková 1978, 159), Panská ulica č. 19–21 (Baxa 1983, 48), Hlavné námestie – plocha (Maruniaková 1988, 2; Čaplovič–Lesák–Musilová–Makovická 1992, 29; Čaplovič–Lesák 1993, 31), Sedlárska ulica č. 6 (Maruniaková 1990, 111), Prepoštská ulica č. 6 (Archeologická topografia Bratislavy 1991, 125).

Príkladom duality provizórneho prírbytku a kamenného románskeho domu v rámci parcely sa stal nález z Panskej ulice č. 19–21 (Melicherčík–Rexa 1989, 92). Tieto stavby mali pevnostný charakter a slúžili na ochranu vlastníka a jeho majetku. Obdobný murovaný objekt bol zistený aj pri archeologickom výskume objektu na Laurinskej ulici č. 4 (Lesák–Musilová–Hoššo 1996, 121).

V sprievode objektov obytného charakteru, alebo samostatne sa objavujú aj také, ktoré môžeme zaradiť do kategórie hospodárskych objektov. Ide o rôzne formy jám, ktoré sú na základe heterogénnej výplne považované za odpadové: Primaciálne námestie, (Baxa 1978, 33–34); Uršulínska ulica – františkánska záhrada (Lesák–Musilová–Resutík 1998, 107); Hlavné námestie č. 7 (Lesák–Musilová–Hoššo 1996, 123); Hlavné námestie – plocha (Čaplovič–Lesák 1992, 25; Čaplovič–Lesák 1993, 31); Hlavné námestie č. 8 (Lesák–Musilová–Resutík 1998, 109). Významným fenoménom sa stáva kategória výrobných objektov, označených ako pece: Námestie SNP č. 26 (Ševčíková–Baxa 1977, 5); Ventúrska ulica č. 9 (Baxa 1977, 50–51); Hlavné námestie – plocha (Zemková–Musilová 1989, 154–155); Staromestská ulica (Baxa–Musilová 1987, 17); Uršulínska ulica (Lesák 2000); Sedlárska ulica č. 6 (Maruniaková 1989, 2), a ohnisko ako súčasť vyššieho nálezového celku, alebo ako samostatný objekt vzťahujúci sa k sídelnému horizontu: Prepoštská ulica č. 6 (Archeologická topografia Bratislavy 125); Klariská ulica č. 10 (Baxa 1977, 50); Hlavné námestie – plocha (Čaplovič–Lesák 1993, 31); Uršulínska ulica – františkánska záhrada (Lesák–Musilová–Resutík 1998, 107); Uršulínska ulica – jezuitské kolégium (Lesák 1998).

Nezanedbateľnou nie je ani kategória historickej nivelety a to ako z pohľadu posudzovania vertikálnej aj horizontálnej stratigrafie skúmaných polôh (napr. ulica Na vršku, Lesák 1997; Uršulínska ulica – jezuitské kolégium, Lesák 1998), tak aj z pohľadu vzniku a existencie komunikácií. Známe sú dve obchodné trasy: severo–južná, tzv. Moravská cesta a východo–západná, tzv. Podunajská cesta. Vznik ďalších, ovplyvňovala rozhodujúcim spôsobom konfigurácia terénu (Kapitulská ulica, ako zvyšok pôvodnej prístupovej cesty na hrad od dunajského brodu).

Z hľadiska vývoja hospodársko–ekonomického zázemia podhradného mesta je časový úsek 2. polovice 12.–1. polovice 13. storočia jedným z najdôležitejších.

Je to obdobie späté so všeobecnými hospodárskymi zmenami vyvolanými príchodom nových románskych, nemeckých a talianskych kolonistov. Uhorský kráľ Belo III. sa snažil o prispôsobenie politických a hospodárskych pomerov v štáte západoeurópskemu štandardu. Kontakty s Nemeckom, Rakúskom, Francúzskom a Anglickom na jednej strane a preberanie výdobytkov byzantskej civilizácie na strane druhej sú evidentné v celospoločenskom vývoji (Avenarius 1992, 128; Hunka 1996, 108).

Neklamným dôkazom tohoto progresívneho vývoja sa stávajú archeologické nálezy mincí, v kontexte s konkrétnymi primárnymi situáciami. Rozdelili sme ich do niekoľkých skupín, v závislosti od proveniencie.

Prvú skupinu tvoria mince uhorské. Sú to razby anonymných denárov, ktoré sa v bratislavskom prostredí začínajú objavovať v priebehu 12. storočia ako ojedinelé nálezy v rámci výplne objektu typu: odpadovej jamy (Hlavné námestie – plocha, Baxa–Lesák–Musilová–Makovická 1991, 24), prípadne exteriérovej nivelety (Hlavné námestie č. 7, Lesák–Musilová–Hoššo 1996, 123). Výnimočným je hromadný nález 6 kusov anonymných uhorských denárov z uzavretého náleзовého celku v severozápadnej časti Hlavného námestia (Hlavné námestie – plocha, určil PhDr. J. Hunka, CSc.). Z Ventúrskej ulice č. 18, pochádza nález strieborného denára Štefana II. (Rexa 1989, 265) a z výskumu v areáli františkánskeho kláštora, nálezy dvoch mincí Štefana IV. (Marková 1978, 159). Orientačne sme k tejto skupine priradili aj nálezy mincí z polohy Úzka ulička – priestor uličky, datované do 11.–13. storočia (Archeologická topografia Bratislavy, 157) bez bližšieho určenia.

V rámci tejto skupiny sú častým nálezom aj razby mincí tzv. byzantského typu, pochádzajúce z proveniencie uhorského kráľa Belu III. (1173–1196). Ich nálezy pochádzajú z úrovni exteriérových historických nivelít: Františkánske námestie – OJ III (Baxa–Lesák–Musilová–Makovická 1991, 24, Kolníková–Hunka 1991, 53); Hlavné námestie-plocha, (Čaplovič–Lesák 1993, 31) resp. z výplne odpadovej jamy: Panská ulica č. 19–21 (Melicherčík–Rexa 1989, 94), alebo ide o nestratifikované nálezy (Sedlárska ulica č. 2).

Nadväzujú na druhú skupinu mincí, ktorú tvoria mince byzantské: Hlavné námestie č. 7, bronzový scyphatos, Byzancia, 11.–12. storočie, z exteriérovej historickej nivelety (Lesák–Musilová–Hoššo 1996, 123) a Sedlárska ulica č. 2, billon, Byzancia, Manuel I. Komnenos (1143–1180), nestratifikovaný nález.

Tretiu skupinu zastupujú razby rakúske: Hlavné námestie – plocha, fenig, Rakúsko, Leopold V. (1177–1194), fenig, Rakúsko, Otakar IV. (1164–1192), fenig, Rakúsko, Otakar IV. (1164–1192), nájdené v objekte s estrichovou dlážkou (Maruniaková 1990, 111), Panská ulica č. 19–21, viedenský fenig, Rakúsko, Leopold VI. (1196–1230) z vrstvy stavebného odpadu (Melicherčík–Rexa 1989, 94), Námestie SNP – kaplnka sv. Jakuba, fenig, Rakúsko, Viedenské Nové Mesto (1230–1250) z povrchu spodnej interiérovej maltovej dlážky stavby apsidy karnera (Hoššo–Lesák 1996, 244) a jedna bavorská minca, Uršulínska ulica – františkánska záhrada, široký denár, Bavorsko, Henrich Lev (1156–1180) (určil PhDr. J. Hunka, CSc.), z výplne objektu (Lesák–Musilová–Resutík 1998, 107). Pre úplnosť sme do tejto skupiny zaradili aj hromadný nález bavorských a rakúskych mincí denárového obdobia z 30. rokov 13. storočia, ktorý bol nájdený v roku 1937 za neznámych okolností na Panskej ulici a uložený v Mestskom múzeu Bratislava (Fiala 1998, 21).

Práve nálezy nemeckej a rakúskych razieb vytyčujú časový horizont, ktorého spodná hladina je daná rokmi **1156–1180** a horná hladina rokmi **1230–1250** a z pohľadu ich vplyvu na mestotvorný proces majú pre nás význam minimálne z týchto dôvodov:

1. Ich náleзовé okolnosti aj miesta nálezu vo väčšine prípadov svedčia o výraznom sídelnom posune a zahusťovaní širokého priestoru východne od dnešnej Ventúrskej ulice po Námestie SNP, v horizonte 2. polovice 12. storočia–1. polovice 13. storočia.
2. V ich zložení je znateľný dynamický pohyb obyvateľstva, či už z obchodných alebo z migračných dôvodov.
3. Časť mincí, tretia skupina, pochádza z prostredia osídleného nemecky hovoriacim obyvateľstvom.

4. Prítomnosť tretej skupiny mincí – bavorskej a rakúskych razieb súvisí s kolonizačnou vlnou skupín hostí zo západoeurópskeho územia, ktorých hlavný prúd pišiel do Bratislavy síce až po tatárskom vpáde, no tento silný fah aj vďaka Podunajskej ceste tu existoval minimálne od druhej polovice 12. storočia (60–70-te roky 12. storočia) v súvislosti napr. s privilegiálnou listinou Štefana III. (1162–1172) a stal sa zdrojom hospodárskeho a spoločenského pohybu v krajine.

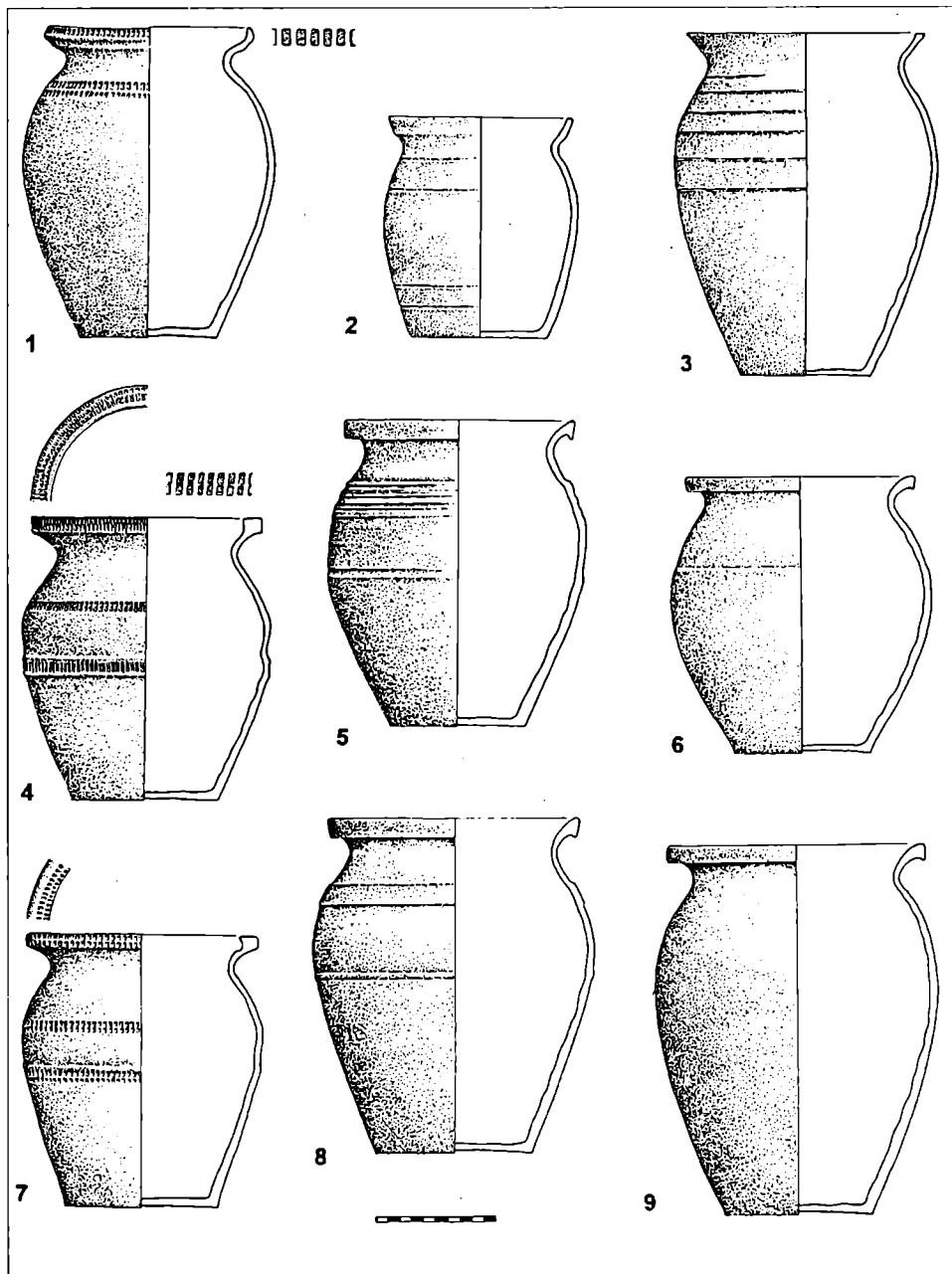
✱

Základné zmeny v transformácii osídlenia na území Bratislavy, ktoré sa odohrávali v 12. a 13. storočí, odrzkadlili sa výrazným spôsobom aj v hmotnej kultúre, t.j. v predmetoch dennej potreby. Je známe, že túto skupinu archeologických nálezov tvorí predovšetkým keramika, ktorú bez rozpakov môžeme považovať za najreprezentatívnejšiu z viacerých pohľadov. Väčšiu časť keramického materiálu z územia Bratislavy a jej okolia, priniesli na svetlo archeologické výskumy v posledných troch desaťročiach. Žiaľ, časť archeologického materiálu bola autorom tohto príspevku nedostupná. Podstatnú databázu príspevku preto tvorí predovšetkým materiál z výskumov posledných rokov, ktoré realizovali autori.

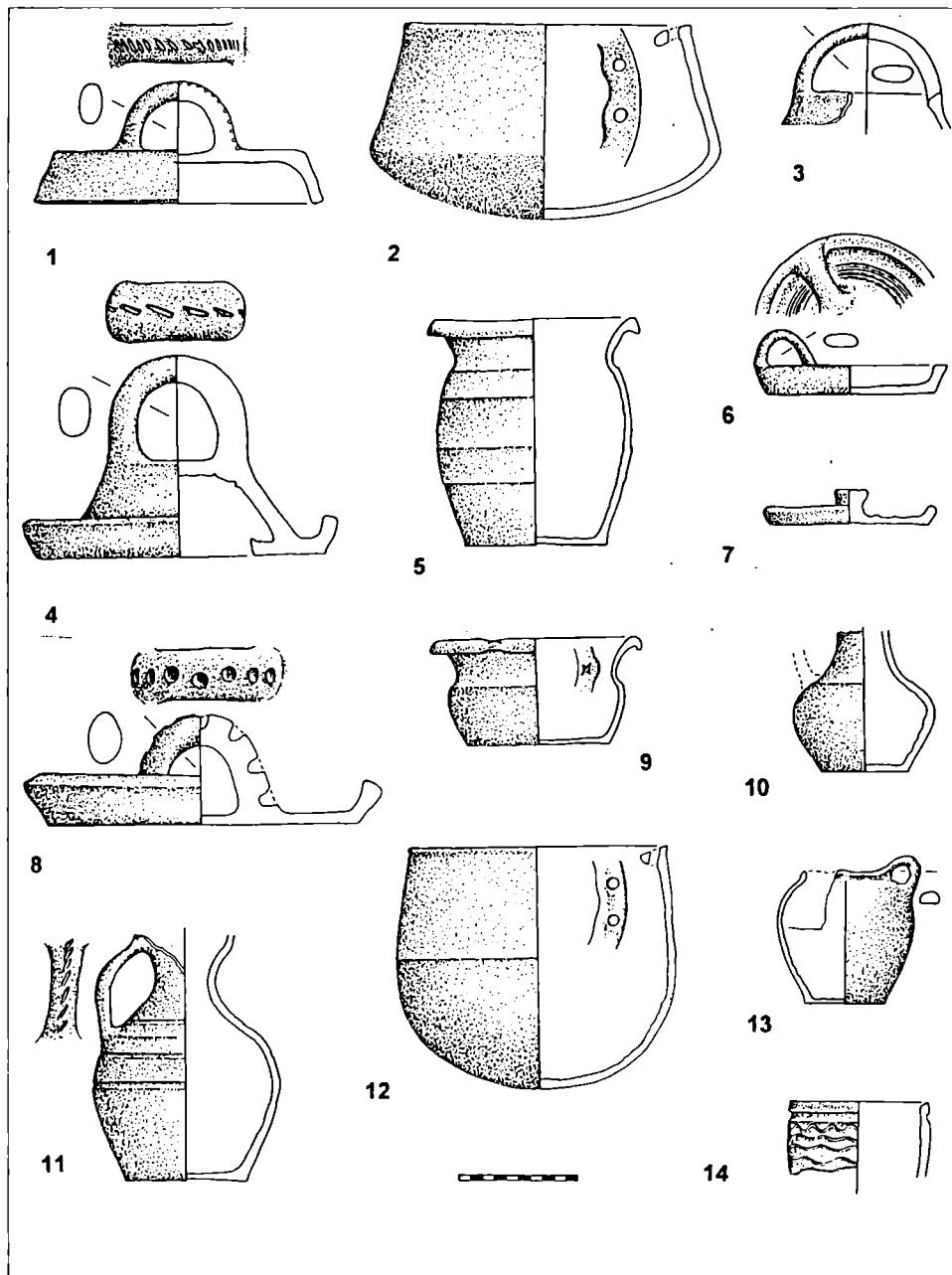
K dolnej časovej hranici, okolo polovice 12. storočia, je datovaný keramický súbor zo záchranného výskumu v polohe ulica Na vřšku (obr. 4:9–19). Na tento chronologicky nadväzuje, počtom nálezov celých a rekonštruovaných nádob najväčší nálezový súbor z uzavretého objektu, ktorý spolu s ostatnými nálezi stratifikovanej kultúrnej vrstvy z Uršulínskej ulice – františkánskej záhrady, je datovaný nálezom mince do poslednej štvrtiny 12. storočia (obr. 2; 3:1, 4, 8; 4:1–8; Lesák 1997; 2000). Priamo na tento nález nadväzuje, iba predbežne spracovaný súbor keramiky z archeologického výskumu na Uršulínskej ulici – jezuitského kolégia. Počtom spracovaných jednotiek je najväčší súbor z Hlavného námestia č. 7, ktorý datovali nálezy mincí a nepriamo tiež bronzového pliešku s reliéfom dvojchvostového (českého?) leva v štítovom poli, k prelomu 12. a 13. storočia (obr. 3:3, 6, 14; Lesák–Musilová–Hoščo 1996, 123). Pre prezentáciu hornej hranice spracovávaného horizontu bol použitý, nie vždy bez výhrad interpretovaný nálezový súbor zo záchranného výskumu v roku 1951 na Primaciálnom námestí, ktorý môžeme datovať okolo, príp. tesne po polovici 13. storočia a podľa autora nálezy tvorili vsádzku hrnčiarkej pece (obr. 3:5, 7, 9–13; Piff 1965).

Na typologickej, tvarovej, ale aj ostatnej morfolologickej skladbe spracovaných súborov, môžeme demonštrovať základné vývojové zmeny a šírku ich palety od najstarších typov nádob, akými boli hrnce a závesné kotlíky, po pestrý sortiment začínajúcej stolovej keramiky. Pri analýze keramiky, vzhľadom na stav zachovania a obmedzené možnosti rekonštrukcie celých tvarov, sme si vedomí ohraničených vypovedacích schopností nielen čo sa týka tvaroslovia, ale aj pri hodnotení technológie výroby, predovšetkým spôsobu vypálenia, ktoré v tomto prechodnom období je nejednotné a na jednotlivých exemplároch nerovnomerné. Črep hnedej, červenohnedej alebo sivohnedej farby je charakteristický hlavne pre staršie typy a tvary keramiky. Sivé sfarbenie, v ojedinelých prípadoch s odtieňom do hneda, alebo odlišným sfarbením lomu a povrchu, má úplná väčšina hrncov s ovaleným okrajom. Vypálenie nádob z najmladšieho súboru z Primaciálneho námestia je v miernej väčšine oxidačné s črepom tehlovej farby a zostávajúca časť má črep vypálený už redukčne do siva (obr. 3). Oxidačné spolu s redukčným vypálením, t.j. rozdielne dvojaké sfarbenie má aj jeden z hrncov. Preto, že nádoby neniesli stopy po používaní, môžeme túto anomáliu vysvetliť haváriou pece počas vypalovania.

Podobne ako do 12., tak aj v tomto a nasledujúcom storočí, prevláda tzv. kuchynská keramika a dominantným typom je hrniec, ktorého všetky poznávacie znaky poukazujú na kontinuálny vývoj. V tektonike tvaru hrncov vývoj smeroval k viditeľnému prispôbovaniu používania pokrývok, väčším roztvorením ústia. Pre profiláciu okrajov je charakteristický spočiatku nárast rôznorodosti v profilácii a súčasne aj rapidne narastajúceho podielu okrajov, ktorých vývoj smeroval k uniformnému spôsobu profilácie zosilnením a ovalením. V súbore z ulice Na vřšku majú hrnce ešte buď neprofilované jednoduché okraje,

Obr. 2. Uršulínska ulica – františkánska záhrada.

Obr. 3. 1, 4, 8 – Uršulínska ulica – františkánska záhrada; 2 – Vodná veža; 3, 6, 14 – Hlavné námestie č. 7; 5, 7, 9–13 – Primaciálne námestie.

alebo zvislým zrezaním je tu už naznačený začiatok prechodu k ovaleniu (obr. 4:13–19). Výrazne nejednotnú profiláciu okrajov, doloženú pred 13. storočím na rozsiahlom území nížiny od Bratislavy po Šoproň (Takács 1996, 160), presvedčivo odzrkadľuje kolekcia hrncov v súbore z Uršulínskej ulice – františkánskej záhrady (obr. 2). Tu, vedľa prevládajúcej profilácie okrajov s naznačenou profiláciou ovalením, ale už aj s vyspelou profiláciou ovalením, sú zastúpené okraje jednoduché, ale aj s dutou alebo rímsovou profiláciou. Ešte výraznejšie viditeľný prechod k profilácii okrajov ich ovalením je v súbore z Hlavného nám. č. 7. Zreteľné znaky završenia prechodu k profilácii okrajov ovalením majú hrnce zo súboru z Primaciálneho námestia (obr. 3:5, 9).

Vo výzdobe hrncov, zo staršej miestnej hrnčiariny doznieva v 12. storočí jednoduchá rytá vlnovka, závitnica, horizontálne ryhy a tiež husto ryté žliabky. Výnimočnou a v bratislavskej oblasti aj bez možnosti dokázania miestneho vývoja, je vskolkovaná výzdoba, ktorou boli zdobené hrnce s duto a rímsovite profilovanými okrajmi, z Uršulínskej ulice – františkánskej záhrady (obr. 2:1, 4, 7). Jednoduché pásy kolieskom vtlačaných obdĺžnikov, zdobili hrnce na okrajoch a pleciah. Pôvod tejto výzdoby môžeme hľadať na území Rakúska podobne, ako to predpokladá Z. Měřinský (1993, 106) na južnej Morave. Ako nový spôsob zdobenia, resp. úpravy povrchu, sa už v súbore z Uršulínskej ulice – františkánskej záhrady, predovšetkým na hrncoch s ovalením profilovanými okrajmi, objavuje plastické horizontálne členenie povrchu stien nádob, ktoré ako jediný „výzdobný“ prvok nachádzame na nádobách z Primaciálneho námestia (obr. 3:5).

V súvislosti s hrncami je potrebné spomenúť tiež výskyt značiek, na dnách a aj prvých tzv. kolkovaných, ktoré sú v tomto období na území Bratislavy na ústupe, resp. na prahu ich výskytu. Značky na dnách sa vyskytli iba v súboroch z ulice Na vřšku a Uršulínskej ulice, v počte okolo 5 %. Rytá značka, ako najstarší variant značenia tzv. kolkovanej keramiky, sa vyskytla iba v jednom prípade, na okraji hrnce z Primaciálneho námestia (obr. 3:9).

Ďalším typom nádob, ktoré môžeme zaradiť do skupiny kuchynskej keramiky používanej predovšetkým pri tepelnej príprave potravín, boli závesné kotlíky. Archeologické nálezy hlinených kotlíkov z územia Bratislavy ležia na severozápadnom okraji ich geografického rozšírenia. Z Bratislavy poznáme 2 typy týchto špecifických nádob stredovekej keramiky. Fragmenty, ale aj rekonštruované celé exempláre prvého typu, ktorý je zhodný s najrozšírenejšou druhou skupinou podľa triedenia M. Takácsa (1996, 168), boli nájdené v súbore z ulice Na vřšku, kde tvorili 3 až 5 % všetkých identifikovaných typov nádob. Okrem toho ich výskyt bol doložený aj výskumami na Župnom námestí (Baxa–Musilová 1987), na Uršulínskej ulici č. 6 (Musilová–Štassel 1988, 68), na Vodnej veži (Baxa–Ferus–Klínčoková 1989; Baxa–Ferus 1991, 8) a tiež v doteraz najseverozápadnejšej polohe ich rozšírenia, v mestskej časti Devín (obr. 3:2). Výskyt tejto nádoby môžeme pripísať polokočovnému etniku, resp. obyvateľstvu, súhlasne s názorom A. Habovštiaka (1974, 146) a najnovšie tiež M. Takácsa (1986, 162). Hoci prežívanie tohto typu kotlíkov trvalo až do 14. storočia (Takács 1996, 168), nálezy z územia Bratislavy, na základe sprievodného materiálu zo stratifikovaných vrstiev a náleзовých súborov, môžeme datovať najneskôr do 12. storočia.

Výnimočný, morfológiou aj technológiou výroby je typ kotlíkov, reprezentovaný iba súborom z Primaciálneho námestia (Piffi 1965, 65). Na ich nápadne špecifické znaky, odlišné od všetkých doteraz známych typov a tvarov kotlíkov, upozornil vo svojich prácach celý rad bádateľov, vrátane najnovšej štúdie M. Takácsa (1996, 168). V porovnaní s inými typmi kotlíkov je odlišný ich tvar, úprava povrchu plastickým členením a aj hlina, z ktorej boli vytočené, ale zhodné boli s ostatnými nádobami náleзовého súboru (obr. 3:12). V tomto prípade môžeme uvažovať o dvoch možnostiach. Nie je vylúčené, že šlo o relikt alebo vplyv pôvodom polonomádskeho etnika z juhovýchodu, ktorý bol pretransformovaný do konečnej podoby miestnym hrnčiarom, ale rovnako pravdepodobné je tiež to, že išlo iba o praktickú náhradu kovového kotlíka lacnejším hlineným, čo je o.i. doložené aj na západ od Slovenska na území Nemecka (Schreg 1998, 213).

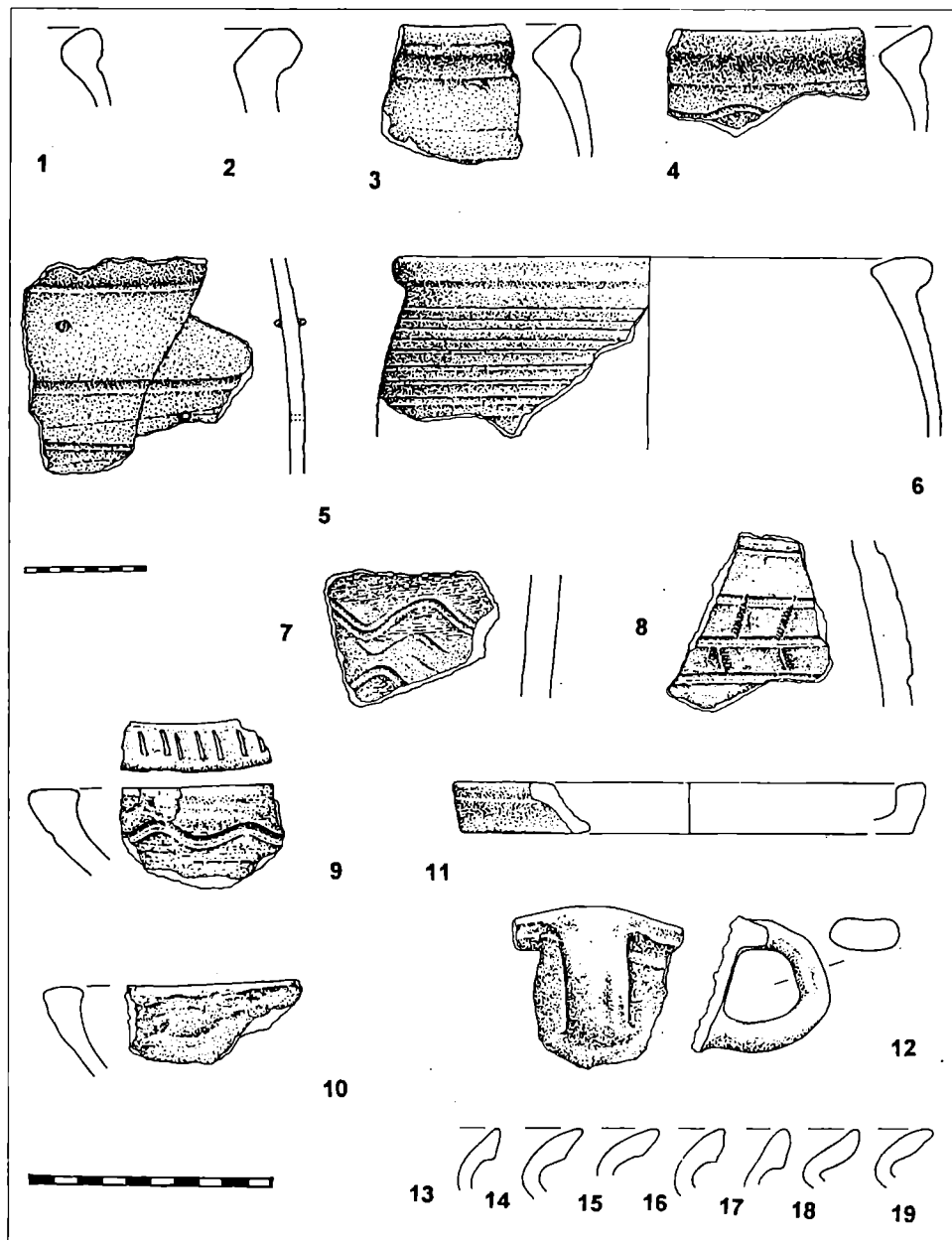
Zo skupiny tzv. kuchynskej keramiky, okrem hrncov a kotlíkov sú tiež pokrývky, ktorých fragmenty alebo celé a rekonštruované exempláre boli zastúpené vo všetkých spracovaných súboroch v 3 až 5 % z celkového počtu identifikovaných typov nádob. Bez výnimky, vo všetkých prípadoch sa jednalo o ploché pokrývky s gombíkovitým držadlom alebo uchom v strede alebo na okraji. Na celom území výskytu sú ploché pokrývky považované za starší a menej praktický typ, pre použitie, aj výrobu na hrnčiarskom kruhu, ako boli až do novoveku pretrvávajúce kužeľovité pokrývky (Parádi 1958, 157). Vedľa bežného tvaru plochých pokrývok z Bratislavy (obr. 3:6, 7; 4:11), sú od neho odvodené aj špecifické tvary exemplárov zo súboru z Uršulínskej ulice – františkánskej záhrady (obr. 3:1, 4, 8). Všetky tri pokrývky z tohto súboru majú v strede tela neobyčajne masívne uchá, zdobené vrypmi alebo hlbokými prstovými vpichmi. Tvarom najpozoruhodnejšia z nich má z vnútornej strany základného tvaru – plochej misky, postavený komolý kužeľ a do dna misky je vyrezaný široký otvor. Druhej, tiež ojedinelého tvaru, jednoducho prilepili ucho na hore dnom preklopenú plochú misku.

Paletu miskovitých tvarov kuchynskej keramiky tvoria tiež tri fragmenty z okrajov mís zo súboru z ulice Na vršku. Dve misy, s priemerom okolo 30 cm, mali zosilnený a horizontálne zrezaný okraj, v jednom prípade zdobený zárezmi (obr. 4:9, 10). Je pravdepodobné, že súčasťou mís bol aj spolu s nimi nájdený fragment masívneho držadla a jedná sa tu o jeden z najstarších dokladov výskytu mís – panvíc alebo naberačiek, ktoré sú od 13. storočia známe z územia južnej Moravy (Nekuda 1985, 101), Rakúska (Felgenhauer-Schmiedt 1991, 64) a ich nálezy z územia Maďarska sú interpretované ako import z Rakúska (Holl 1963, 344). Paletu tvarov mís dopĺňa bližšie neidentifikovaný fragment hlbkej misy s uchom z rovnakej polohy ako vyššie (obr. 4:12).

Počtom exemplárov výrazne menšia ako kuchynská, je stolová keramika, ktorá v analyzovaných súboroch bola zastúpená iba konvicami, džbánmi, krčahmi a jediným pohárom. Charakteristickým typom skúmaného obdobia v bratislavskom regióne sú konvice so strmeňovým uchom a s jednou, prípadne s dvomi oproti sebe na plecía dosadajúcimi tulajkovitými výlevkami. Fragmenty týchto konvíc obsahoval súbor keramiky z Hlavného nám. 2 (obr. 3:3). Starším variantom týchto konvíc, ak za takéto nepovažujeme iba exempláre vyrobené z tuhovej hliny (Cech 1989, 175), sú konvice s dvomi oproti sebe na plecía dosadajúcimi malými uškami, juhonemeckého pôvodu (Felgenhauer-Schmiedt 1986, 16; Gross 1991a, 69), ktoré boli nájdené na Župnom námestí, spolu s ich vyspelejším glazovaným variantom (Baxa-Musilová 1987; Slivka 1991, 332) a v bratislavskej mestskej časti Devín (Baxa-Ferus 1991, 20).

Typom nádoby neskorého stredoveku a teda vývojovo mladšie ako konvice sú džbány a ich varianty so zúženým hrdlom – krčahy. V spracovanom materiáli džbány a krčahy obsahuje najmladší nálezový súbor z Primaciálneho námestia a jeden exemplár krčiazka bol nájdený iba 20 m od tohto miesta, pri výskume na mieste bývalého jezuitského kolégia na Uršulínskej ulici. Malý počet týchto nádob (spolu štyri exempláre) predstavuje najstarší doklad výskytu tejto keramiky na území Slovenska, čo potvrdzuje tiež technológia ich výroby a malé rozmery. Výška nádob sa pohybuje v rozmedzí od 12 do 24 cm.

Najstarší vo vývojovom rade je džbánik bez hrdla a s uškom vytiahnutým nad nízky okraj (obr. 3:13). Tento tvar džbánika tektonikou svojho tela aj okrajom je zhodný s konvicami, od ktorých sa odlišuje iba absenciou tulajkovitej výlevky, ktorú nahradil do pyšeka vytiahnutý okraj a strmeňové ucho nahradilo uško, ktorého vytiahnutie nad okraj odzrkadľuje vplyv tvaru konvice so strmeňovým uchom, prípadne môžeme uvažovať aj o relikte staršieho tvaru konvice s dvomi uškami. O spätosti tvaru tohto krčiazka s konvicami svedčí tiež fakt, že ich výskyt v časovom horizonte nesiahá ďalej ako po 14. storočie a územne sa kryje s výskytom konvíc so strmeňovým uchom. Podľa archeologických nálezov tieto krčiazky, neskôr aj väčších rozmerov, vyrábali dielne v podunajskej oblasti Rakúska (Felgenhauer-Schmiedt 1991, 69), ale aj na území Bratislavy, o čom svedčia hlavne publikové i nepublikované nálezy zo 14. storočia (Baxa-Ferus 1991, 20; Vallašek 1967). Na území

Obr. 4. 1-8 - Uršulínska ulica - františkánska záhrada; 9-19 - ulica Na vršku (parcels 416).

Maďarska sú nálezy džbánikov tohto typu doložené z lokalít s vysokým podielom importovanej rakúskej keramiky, teda aj konvíc so strmeňovým uchom (Zolnay 1977).

Na rozdiel od opísaného tvaru džbánika je vývojovo progresívny tvar džbána alebo krčaha, s výrazným cylindrickým alebo mierne lievikovitým hrdlom a uchom, ktoré dosadalo pod pokraj ústia a na plecia tela nádoby (obr. 3:10, 11). Tento, jeden zo základných tvarov stolovej keramiky, v rôznych obmenách a veľkostiach bol jednou z najrozšírenejších

keramických nádob cez celý neskorý stredovek a v ľudovom hrnčiarstve – džbánkarstve pretrval až do súčasnosti. Tiež územne je ich výskyt archeologicky doložený v celej Európe a džbánik a tri krčiazky z Primaciálneho námestia a Uršulínskej ulice – jezuitského kolégia môžeme považovať za najstarší doklad na Slovensku, skoro so storočným predstihom pred ostatným územím nášho štátu.

Dalším typom stolovej keramiky, spolu s džbánmi najpočetnejším, boli poháre. V skúmanom období ich výskyt je doložený iba výnimočne. S ich bežným používaním sa pred 14. storočím nestretávame a doslova ich masové rozšírenie spadá na území Bratislavy až do 15. storočia (Hoššo, 1996). Preto nález torza pohára z archeologického výskumu na Hlavnom námestí 7, môžeme považovať za unikát (obr. 3:14). Od neskorostredovekých pohárov kalichovitého tvaru („bratislavských pohárov“) sa tento odlišuje svojim lievikovitým tvarom, výzdobou závitnicovo rytou jednoduchou vlnovkou aj archaickou technológiou výroby, vrátane oxidačného vypálenia črepu do červenohnedej farby.

Prehľad bratislavskej keramiky z 12. a 13. storočia môžeme ukončiť veľkými zásobníkmi, ktoré boli vyrobené z hliny s 10 a viac percentným pridaním tuhy, ktorej ložiská sa na území Slovenska nevyskytujú (Rozložník–Havelka–Čech–Zorkovský 1987, 353). Ako o potenciálnych zdrojoch tejto suroviny môžeme uvažovať o ložiskách na severnej Morave, kde o.i. bola archeologicky doložená aj výroba zásobníc z tuhovej hliny (Mačalová 1984) a o ložiskách na území Rakúska. Vo veľkomoravskom, príp. aj v povľkomoravskom období archeologické nálezy keramiky z tuhovej hliny sú známe z niekoľkých lokalít nielen západného, ale aj zo stredného Slovenska, ako importy z územia susednej Moravy (Hoššo 1999, 154). Na území Moravy je už od začiatku 11. storočia doložená aj výroba veľkých zásobníc z tuhovej hliny (Goš–Karel 1979, 167). Na území Slovenska výskyt takýchto zásobníc je doložený od 12. storočia s výraznou koncentráciou na území Bratislavy (Hoššo 1999, 154) a ich pôvod môžeme viac-menej s istotou lokalizovať na územie Rakúska.

Pri komplexnom hodnotení archeologických nálezov zásobníc z Bratislavy zisťujeme, že fragmenty týchto keramických nádob, dobre identifikovateľné podľa črepu s vysokým obsahom tuhy, obsahovali keramické súbory datované do 12. až 13., ale tiež nasledujúcich storočí, zo všetkých polôh na území stredovekého mesta. Vzhľadom na percentuálne zastúpenie nemôžeme vo väčšine prípadov uvažovať o viac ako jednej až dvoch zásobniciach vo výbave príbytkov, čo v postate zodpovedalo potrebe nielen meštianskeho domu, ale aj dedínskej usadlosti v tomto období feudálnej malovýroby (Scheufler 1972, 43). Vo väčšom počte ako bežný výskyt, boli nájdené zásobnice pri výskume Vodnej veže, ale hlavne na Uršulínskej ulici – františkánskej záhrady a jezuitského kolégia. Na mieste bývalého jezuitského kolégia úlomky zásobníc tvorili dokonca súvislú vrstvu svedčiacu o ich nadpriemernom používaní. Preto, že tuha v hline dávala zásobniciam hydrofóbnu vlastnosť a boli vďaka tomu vhodné na uskladnenie obilia (Duma–Ravasz 1976, 235; Felgenhauer-Schmiedt 1980, 92; Nekuda 1990, 12), môžeme ich kumuláciu na tomto mieste dať do priamej súvislosti s nálezom batérie chlebových pecí, ktoré na tomto mieste boli objavené a stratigraficky datované ku koncu 12. storočia (Lesák 2000). Tiež nadpriemerné množstvo nájdených zásobníc z výskumu Vodnej veže, kde sa okrem toho našlo aj niekoľko veľkých hrncovitých zásobníc z hliny bez obsahu tuhy, slúžilo pravdepodobne na uskladnenie obilia, ktoré transportovali cez túto mýtnu stanicu.

Pri posudzovaní morfológie zásobníc v horizonte 12. a 13. storočia z bratislavských nálezov, môžeme konštatovať značnú rozmanitosť v profilácii okrajov aj vo výzdobe (obr. 4:1–8). Ich spoločným znakom bolo mierne zúženie ústia a zosilnenia okraja viac alebo menej strieškovite skosenou hranou a zvonku podrezanie plytkým žliabkom. Ako výzdobné motívy sa na zásobniciach vyskytli plastické pásy, napodobňujúce obruče kadí, jednoduchá širokým žliabkom rytá vlnovka, horizontálne žliabky a vrypy hrebeňovým nástrojom, t.j. výzdoba, ktorú moravskí autori považujú za charakteristickú pre 12. a 13. storočie (Goš–Král 1979, 169). Okrem toho v stenách zásobníc v niektorých prípadoch boli sekundárne prevŕtané diery, v jednom prípade aj so zlomkom železného drôtu, použitého pri

oprave tohto drahého hrnčiarkeho výrobku, ktorého životnosť bola omnoho dlhšia ako bežného riadu, podľa etnografických paralel obmieňaného v domácnosti približne raz za 10 rokov (Scheufler 1972, 95).

*

Tak ako v úvodnej časti naznačili výsledky výskumov osídľovacieho a mestotvorného procesu stredovekej Bratislavy, výskyt románskych karnerov (Hoššo–Lesák 1996), ktorých kolískou je preukázateľne susedné územie Rakúska a ako naznačili aj nálezy mincí z 12. až prvej polovice 13. storočia, nové sídlisko vznikalo na podhubí veľkomoravskom a veľkomoravskom a za výdatného prispenia cudzích vplyvov a imigrácie, sprostredkovaných predovšetkým Dunajskou cestou. Tento vývoj sa zreteľne odzrkadlil tiež v materiálnej kultúre, predovšetkým keramike. Na juhozápadnom Slovensku a hlavne na území Bratislavy je toho dokladom vytvorenie špecifického okruhu hrnčiariny (Hoššo 1983, 220). Na začiatku tejto transformácie v 12. storočí sa do tohto vývoja okrajovo vmiesil, ako relikť aj vplyv z juhovýchodu v podobe hlinených závesných kotlíkov. Výskyt tohto typu nádoby, na evidentnom severozápadnom okraji jeho rozšírenia, môže považovať za odzrkadlenie prieniku nevýraznej vlny cudzieho etnika v rámci vznikajúceho uhorského štátu. Toto etnikum sa zdržalo na území Bratislavy iba krátku dobu, alebo bolo veľmi skoro asimilované kultúrnejším prostredím a stále silnejúcim vplyvom spojeným s imigráciou zo západu.

Vysoká, predovšetkým technická úroveň hrnčiarkej výroby a veľmi výhodná vodná cesta – Dunaj, boli hlavnými fenoménmi, ktoré umožňovali prenikanie rakúskej hrnčiariny aj na vzdialené trhy. Zvlášť výrazne sa to prejavilo v archeologickom materiáli na lokalitách v dnešnom Maďarsku, kde miestna hrnčiarina bola horšej kvality a tiež typologicky aj morfológicky odlišná tak, ako na to upozornil už I. Holl vo svojej štúdii z roku 1963 (Holl 1963). V archeologických nálezoch je tam badateľný nárast rakúskeho tovaru od 13. storočia, ako v povodí Dunaja, tak aj jeho prítokov (Takács 1996, 189) a na tamajších trhoch bol známy ako „Wiener Hafen“ resp. „bécsi fazék“ (Kresz 1984, 143).

Iná situácia bola v oblasti Bratislavy. Jedným z rozhodujúcich aspektov tu bola malá vzdialenosť a dunajské spojenie s Viedňou, považovanou za najstaršie mesto s hrnčiariským cechom (Gross 1991b, 163). Hlavná trasa šírenia hrnčiariských cechových artikúl viedla po prúde Dunaja cez Bratislavu, do Rábu, Vácu atď. (Kresz 1984, 145). Prvé písomné zmienky o bratislavských hrnčiaroch sú síce až z poslednej štvrtiny 14. storočia, ale ich signovanie „hafner“ (Ortvay 1903, 188) môžeme považovať za odzrkadlenie etnickej príslušnosti remeselníkov vyrábajúcich na území Bratislavy, nielen v dobe týchto archívnych správ, ale aj v staršom období, v 13., príp. už v druhej polovici 12. storočia.

Tento predpoklad nepriamo potvrdzuje aj archeologický materiál. V oblasti Bratislavy sa nedá identifikovať hrnčiarina nejakej inej, viditeľne horšej kvality a odlišnej od rakúskej, ako je to v susednom Maďarsku. Od druhej polovice 12. storočia má keramika v Bratislave jednotný charakter a typy, tvary aj technológia výroby sú zhodné s keramikou z dolného Rakúska. Podobne ako rakúska (Felgenhauer-Schmiedt 1996, 234), aj bratislavská keramika je už od 13. storočia čiastočne alebo úplne vytáčaná na hrnčiariskom kruhu, t.j. s viac ako storočným predstihom pred ostatným územím Slovenska. Od rakúskej sa však bratislavská odlišuje takmer úplnou absenciou bežnej hrnčiariny z tuhej hliny, ktorej prežívania je archeologicky doložené na území Viedne do konca 12. a na vidieku až do polovice 13. storočia (Felgenhauer-Schmiedt 1996, 231). Toto všetko nás oprávňuje predpokladať výrobu keramiky v Bratislave prisťahovanými remeselníkmi, príp. aj preberaním výrobných postupov a rakúskych vzorov miestnymi hrnčiarimi. Pre výrobu využívali miestne zdroje ílov. Importovanie tuhy ako suroviny archeologický materiál zatiaľ nepotvrdil, hoci v 12. a 13. storočí, takmer jediný druh keramických výrobkov s tuhým črepom, zásobníce, sú v archeologickom materiáli v Bratislave zastúpené v pomerne veľkom počte. Zásobnice môžeme s najväčšou pravdepodobnosťou považovať za jediný bežne importovaný druh keramiky z rakúskych dielní ako finálneho produktu, ktorého výroba je lokalizovaná do dielní

predovšetkým pozdĺž Dunaja (Felgenhauer-Schmiedt 1986, 16), s možnosťou dopravy týchto veľkých nádob člnmi. Je logické, že nemôžeme vylúčiť ani import hlíny z rakúskych hlinísk, alebo v menšej miere aj bežnej hrnčiariny. Rozhodujúce však pre Bratislavu boli miestne zdroje ílov a miestne hrnčiarske dielne na rovnako vysokej remeselnej úrovni ako boli dielne rakúske. O majstrovstve bratislavských hrnčiarov v neposlednej miere svedčia v nasledujúcich storočiach aj niektoré ich výrobky so špecifickými znakmi, z ktorých najvýraznejšie sa prejavili tzv. bratislavské poháre (Hoššo 1996).

Literatúra

- ARCHEOLOGICKÁ TOPOGRAFIA BRATISLAVY. Bratislava 1991.
- AVENARIUS, A., 1992: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI.–XII. storočí. Bratislava.
- BAXA, P., 1975: Nálezová správa MSPSOP. Bratislava 1975 (nepublikované).
- BAXA, P., 1977: Archeologický výskum historického jadra Bratislavy v roku 1976. AVANS v roku 1976. Nitra, s. 49–54.
- BAXA, P., 1978: Archeologický výskum historického jadra Bratislavy. AVANS v roku 1977. Nitra, s. 32–36.
- BAXA, P., 1983: Výskum v historickom jadre Bratislavy. AVANS v roku 1982. Nitra, s. 47–49.
- BAXA, P., 1985: Genézia miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologického výskumu. AH 10, s. 93–103.
- BAXA, P.–FERUS, V., 1991: Bratislava mečšana Wocha (Katalóg expozície). Bratislava.
- BAXA, P.–FERUS, V.–KLINČOKOVÁ, K., 1989: Neznáma veža Vodnej veže v Bratislave? AH 14, Brno–Praha, s. 161–169.
- BAXA, P.–MUSILOVÁ, M., 1987: Výskumná správa zo záchranného archeologického výskumu na stavbe Najvyššieho súdu SR na Staromestkej ulici v Bratislave. Archív MÚOP Bratislava.
- CECH, B., 1989: Mittelalterliche und frühneuzeitliche Keramik aus Tulln, NÖ. Archaeologia Austriaca 73, s. 167–221.
- ČAPLOVIČ, D.–LESÁK, B., 1992: Tretia etapa výskumu v Bratislave na Hlavnom námestí. AVANS v roku 1991. Nitra, s. 25–27.
- ČAPLOVIČ, D.–LESÁK, B., 1993: Štvrtá záverečná sezóna v Bratislave na Hlavnom námestí. AVANS v roku 1992. Nitra, s. 30–31.
- ČAPLOVIČ, D.–LESÁK, B.–MUSILOVÁ, M.–MAKOVICKÁ, Z., 1992: Záchranné výskumy v Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. AVANS v roku 1990. Nitra, s. 28–30.
- DUMA, Gy.–RAVASZ, Cs., 1976: Graphithaltige Gefäße aus Österreichs Mittelalter. Archaeologia Austriaca 59/60, s. 225–242.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1980: Aspekte der Mittelalterarchäologie zur Wirtschaftsgeschichte am Beispiel der früh- und hochmittelalterlichen Graphittonkeramik. Mitteilungen der österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte, 30, s. 91–103.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1986: Die hochmittelalterliche Burg Möllersdorf. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 2, s. 1–45.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1991: Herstellung der mittelalterlichen Keramik. In: Harl, O., Keramische Bodenfunde aus Wien. Wien.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1996: Niederösterreichische Keramik des 12. und 13. Jahrhunderts. In: Pravěk NR 6, s. 229–240.
- FIALA, A., 1987: Stará radnica v Bratislave. Bratislava.
- FIALA, A.–PLACHÁ, V.–LEIXNER, A., 1969: Výskum malého prepoštského domu na Kapitulskej ulici č. 15 v Bratislave. In: Bratislava 4, s. 33–58.
- FIALA, Ant., 1998: Hromadné nálezy mincí v Mestskom múzeu v Bratislave. Pamiatky a múzeá č. 2, s. 20–22.
- GOŠ, V.–KAREL, J., 1979: Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy. AR 31, s. 163–175.
- GROSS, U., 1991a: Die Bügelkanne, eine Hauptform der süddeutschen Keramik des Hoch- und Spätmittelalters. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 7, s. 69–77.
- GROSS, U., 1991b: Mittelalterliche Keramik zwischen Neckarmündung und Schwäbischer Alb. Stuttgart.
- HABOVŠTIK, A., 1974: Nálezy stredovekých hlinených kotlíkov na Slovensku. Zborník SNM, História 14, s. 123–155.
- HOLL, I., 1963: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII.–XV. század). Budapest régiségei 20, s. 335–394.
- HOŠŠO, J., 1983: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. AH 8, s. 215–231.
- HOŠŠO, J., 1996: O tzv. bratislavských pohároch. Zborník SNM, Archeológia 6, s. 197–204.
- HOŠŠO, J., 1999: Príspevok k poznaniu kontaktov a obchodných ciest na príklade nálezov stredovekej keramiky z územia Slovenska. In: Slovensko a európsky juhovýchod. Bratislava.

- HOŠŠO, J.–LESÁK, B., 1996: Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady Sv. Vavrinca v Bratislave. AH 21, s. 241–251.
- HUNKA, J., 1996: Hromadný nález uhorských brakteátov z Rišňoviec (Príspevok k hospodárskym pomeroch na území Slovenska koncom 12. a v 1. polovici 13. storočia). In: Slovenská numizmatika 14, s. 85–120.
- JANKOVIČ, V., 1986: Vznik mesta Bratislavy. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava, s. 187–194.
- KLINČOKOVÁ, K.–FERUS, V., 1982: Stavebnohistorický vývoj Vodnej veže v Bratislave. Pamiatky a príroda Bratislavy 7, s. 109–132.
- KLINČOKOVÁ, K.–FERUS, V., 1989: Čiastková správa o stavebno-historickom vývoji Vodnej veže a predbežné výsledky komplexného pamiatkárskoho výskumu. Pamiatky a príroda Bratislavy 11, s. 68–79.
- KOLNÍKOVÁ, E.–HUNKA, J., 1991: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1989. In: AVANS v roku 1989. Nitra, s. 52–56.
- KRESZ, M., 1984: Die Donau als Handelsweg für Hafnerware. In: Kittschr Schriften zur Volkskunde, 2, s. 143–161.
- LESÁK, B., 1995: Záchranný výskum na Hlavnom námestí v Bratislave. AVANS v roku 1993. Nitra, s. 88–90.
- LESÁK, B., 1997: Nálezová správa zo záchranného archeologického výskumu na ulici Na vršku (parcela č. 417). Archív MÚOP Bratislava.
- LESÁK, B., 1998: Predbežná nálezová správa zo záchranného archeologického výskumu Uršulínska ulica – Jezuitské kolégium. Archív MÚOP Bratislava.
- LESÁK, B., 2000: Stredoveké pece na Uršulínskej ulici v Bratislave. Zborník SNM 94, Archeológia 10, s. 137–148.
- LESÁK, B.–MUSILOVÁ, M.–HOŠŠO, J., 1996: Výskumy v Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. AVANS v roku 1994. Nitra, s. 121–124.
- LESÁK, B.–MUSILOVÁ, M.–RESUTÍK, B., 1998: Archeologické výskumy v Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. AVANS v roku 1996. Nitra, s. 106–110.
- MAČALOVÁ, H., 1984: Výsledky výzkumu v Loštčicích–Židlovicích (okr. Šumperk). AH 9, s. 101–110.
- MARKOVÁ, K., 1978: Archeologický výskum v priestore bývalého františkánskeho kláštora na Pugačevovej ulici v Bratislave. AVANS v roku 1977. Nitra, s. 159–160.
- MARSINA, R., 1971: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislava.
- MARUNIAKOVÁ, M., 1988: Nálezová správa zo záchranného archeologického výskumu na Hlavnom námestí v Bratislave. Archív MÚOP Bratislava.
- MARUNIAKOVÁ, M., 1989: Nálezová správa zo záchranného archeologického výskumu Sedlárska ulica č. 6. Archív MÚOP Bratislava.
- MARUNIAKOVÁ, M., 1990: Záchranné výskumy v historickom jadre Bratislavy. AVANS v roku 1988. Nitra, s. 110–112.
- MARUNIAKOVÁ, M., 1992: Záchranné výskumy v historickom jadre Bratislavy. AVANS v roku 1991. Nitra, s. 76–77.
- MELICHIERČÍK, M.–REXA, D., 1989: Nálepkova 19–21 (Výsledky stavebno-historického výskumu MSPS OP v bývalom Pálffyho paláci). Pamiatky a príroda Bratislavy 11, s. 88–95.
- MENCL, V., 1935: Výkop farného kostela sv. Vavrinca v Bratislave. In: Bratislava 9, s. 465–467.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1993: Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě. AII 18, 99–118.
- MUSILOVÁ, M., 1988: Záchranný výskum na námestí 4. apríla v Bratislave. AVANS v roku 1987. Nitra, s. 93.
- MUSILOVÁ, M.–ŠTASSEL, I., 1988: Archeologický a stavebno-historický výskum na Uršulínskej ul. č. 6 v Bratislave. AH 13, s. 57–81.
- NEKUDA, V., 1985: Mstěnice. Zaniklá středověká ves/I. Brno
- NEKUDA, V., 1990: Vyhavení a provoz venkovské domácnosti ve středověku. AII 15, s. 7–17.
- ORTVAY, T., 1903: Pozsony város története II–4. Pozsony.
- PARÁDI, N., 1958: Középkori eszerpődök. Folia archaeologia 10, s. 155–160.
- PIFFL, A., 1965: Nález stredovekej hrnčiarskej pece na Primaciálnom námestí v Bratislave. Bratislava I, s. 63–90.
- POLLA, B., 1979: Bratislava – západné suburbium (výsledky archeologického výskumu). Košice.
- REXA, D., 1989: Zisťovací archeologický výskum na Jiráskovej ulici č. 18. Pamiatky a príroda Bratislavy 10, s. 262–265.
- ROZLOŽNÍK, L.–HAVELKA, J.–ČECH, F.–ZORKOVSKÝ, V., 1987: Ložiská nerastných surovín a ich vyhľadávanie. Bratislava–Praha.
- STIEBEROVÁ, M., 1987: Predpoklady vzniku bratislavských predmestí. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava, s. 211–219.
- ŠEVČÍKOVÁ, Z.–BAXA, P., 1977: Nové nálezy v okolí Vavrincekej brány. Pamiatky a príroda Bratislavy. Odborný a informačný spravodajca MSPSOP v Bratislave za roky 1975–1976, s. 5–14.

- ŠTEFANOVIČOVÁ, T., 1975: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí. Bratislava.
- SCHEUFLER, V., 1972: Lidové hrnčičtství v českých zemích. Praha.
- SCHREG, R., 1998: Keramik aus Südwestdeutschland. Hohentübingen.
- TAKÁCS, M., 1986: Die arpadenzeitliche Tonkessel im Karpatenbecken. Budapest.
- TAKÁCS, M., 1996: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.–14. Jahrhunderts der kleinen Tiefebene. Acta Archaeologica Hungarica 48, s. 135–195.
- VALLAŠEK, A., 1967: Stručný náčrt doterajších výsledkov archeologického výskumu areálu Academie Istropolitany. Vlastivedný časopis XIV, s. 72–74.
- VALLAŠEK, A., 1972: Výsledky výskumu Academie Istropolitany v Bratislave. Archeologické rozhledy 24, s. 148–154.
- VALLAŠEK, A., 1973: Poznámka k najstaršej kamennej architektúre Bratislavy. Pamiatky a príroda 2, s. 12–15.
- VALLAŠEK, A., 1991: Výskum bratislavského hradného valu. AVANS v roku 1989. Nitra, s. 103.
- VALLAŠEK, A., 1992: Výskum bratislavského hradného valu. AVANS v roku 1990. Nitra, s. 99.
- VALLAŠEK, A., 1999: Rotunda sv. Mikuláša v Bratislave. Pamiatky a múzeá č. 4, s. 15–16.
- ZEMKOVÁ, M.–MUSILOVÁ, M., 1989: Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. AH 14, s. 149–161.
- ZOLNAY, L., 1977: Az 1967–75 évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoporthól. Budapest régiségei 24/3–4.

Zusammenfassung

Archäologische Erforschung des 12.–13. Jahrhundertshorizonts im Stadtkern Bratislava

(Beitrag zu den morphologischen und technologischen Veränderungen in der Keramikproduktion und zum Anfang der Stadtbildung)

Die Ergebnisse der archäologischen Forschung in den letzten 30 Jahren brachten neue Erkenntnisse zur Stadtbildung und ebenso zur Sachkultur, besonders über die Keramik aus dem 12. und 13. Jh. Einen wichtigen Anteil an der Gründung und Entwicklung der Stadt Bratislava hatte der Donauweg, der an der Nordseite mit dem Weg Richtung Olomouc (Olmütz) sich verbunden hat. An der Verbindung beider Wege im westlichen Stadtteil entstand wie grossmährische so auch nachgrossmährische Besiedlung und im 12. Jh. auch eine Marktstadt. Der Hauptplatz mit einem Quadratgrundriss entstand erst um die Hälfte des 13. Jhs. als Bestandteil der mittelalterlichen Stadt. Wichtige Rolle spielten in der Stadtentwicklung auch die ländlichen Siedlung, besonders St. Michael und St. Laurentius mit ihren Pfarrkirchen, die schon um 1100 gebaut worden. Wenn der König Andreas III. der Stadt Bratislava eine Privilegialurkunde verliehen hat, war sie schon de facto eine existierende Stadt.

Zwischen den Befunden aus der Zeit der Stadtgründung verdienen besondere Aufmerksamkeit die Rotunden und Kirchen mit rechteckigem Grundriss und besonders die romanischen Karner, deren Ursprung in Österreich zu suchen ist. Vom westlichen Einfluss bezeugen auch die Münzfunde der österreichischen und bayerischen Provenienz.

Analogische Kultureinflüsse kann man auch in der Keramik des 12.–13. Jh. von Bratislava und auf dem breiteren Gebiet der Südwestslowakei folgen. Die Keramikproduktion dieser Zeit von Bratislava ist mit der Keramik von Österreich vergleichbar. Die Töpfer von Bratislava haben mit einer Töpferscheibe gearbeitet und auch die Reduktionstöpferöfen haben sie schon gekannt.

Als Einfluss eines halbnomadischen Ethnikums kommen auf dem Bratislava-Gebiet Fragmente der Hängekessel vor. Bratislava ist auch die Nordwestgrenze ihrer Verbreitung (Abb. 3:2). Ein Spezialstück, das nur aus Bratislava bekannt ist, stammt vom Primazialplatz (Abb. 3:12). Die Töpfe zeigen eine Änderung in der Randprofilierung. Die einfachen schrägausgeladenen Ränder (Abb. 2:1–4, 7; 4:13–19), wurden durch charakteristische gewölbte Ränder (Abb. 2:5, 6, 8, 9; 3:5, 9) abgelöst. Auch in der Verzierung beobachtet man eine Änderung. Statt der Rillen- und Stempelverzierung (Abb. 2:1–4, 7) kommt eine glatte Oberfläche und plastische Bänder (Abb. 2:6, 8, 9; 3:5). Als Deckel dient eine flache schalenförmige Form (Abb. 3:6, 7; 4:11). Eine Sonderform haben die Deckel von Uršulínská- und Františkánska-Gasse (Abb. 3:1, 4, 8). Beachtenswert sind auch Randscherben von Schalen und ein der ältesten Belege einer Pfanne mit Handgriff (Abb. 4:9, 10).

Von der Tischkeramik sind die Bügelkannen und Krüge mit einem Henkel über dem Rand vertreten (Abb. 3:3, 13). Schon vor der Hälfte des 13. Jhs. wurden in Bratislava Krüge und zylindrische Becher erzeugt (Abb. 3:10, 11, 14). Eine Sondergruppe in der Keramik von Bratislava stellen die Vorratsgefässe aus dem Graphitton dar. Dieser waren für Getreidelagerung wichtig. Die Vorratsgefässe von Bratislava entsprechen denselben Gefässen von Österreich und von Nordmähren (Abb. 4:1–8).

Abbildungen:

1. Bratislava. Besiedlung der Stadt unter der Burg in der 2. Hälfte des 12. bis zur 1. Hälfte des 13. Jhs. aufgrund der archäologischen Grabungen und Funde. 1–11: Steinobjekte des profanen und sakralen

- Charakters. 1 – Wasserturm, 2 – St. Nikolaus-Rotunde, 3 – die Kirche des Allerheiligsten Erlösers mit dem Karner, 4 – Úzka-Gasse, Objekt des Pfalztyps, 5 – Venturska-Gasse Nr. 3–5, Academia Istropolitana, 6 – Zisterzienserinnenkloster, 7 – Gasse „Na vřšku“, Parzelle Nr. 417, einräumiges romanisches Haus, 8 – Panská-Gasse Nr. 19–21, romanisches Haus, 9 – Laurinská-Gasse Nr. 4, romanisches Haus, 10 – SNP-Platz, Karner in der St. Laurenziussiedlung, 11 – SNP-Platz, St. Laurentius-Kirche.
2. Uršulinská-Gasse, Franziskaner Garten.
3. 1, 4, 8 – Uršulinská-Gasse – Franziskaner Garten; 2 – Wasserturm; 3, 6, 14 – Hauptplatz Nr. 7; 5, 7, 9–13 – Primacialplatz.
4. 1–8 – Uršulinská-Gasse, Franziskaner Garten; 9–19 – Gasse „Na vřšku“ (Parzelle 416).